

Sipos Mária

Érdekességek a nyelvről és a nyelvekről az INNET-projekt honlapján

A tanulmány azt az internetes oldalt mutatja be, amely segítheti a nyelvi veszélyeztetettség, a nyelvi kisebbség, a nyelvi sokszínűség fogalmak bevezetését a közoktatásba, illetve a közgondolkodásba. A lengyel–magyar–holland–német projekt honlapján egyebek között 12 ismeretterjesztő fejezetet, 5 tantárgyhoz készített oktatási anyagokat (feladatsorokat megoldással), valamint interaktív térképen elhelyezett információkat és fotókat találhat az olvasó. A honlap anyagai alkalmasak órai feldolgozásra és egyéni tájékozódásra is, továbbá számos más felhasználása is elképzelhető (fakultáción, szakkörökön, szakmai napokon, osztálykiránduláson stb.). Ezek közül egy játékos kvíz összeállítására mutat be példát az írás, amelynek a kérdései az első két ismeretterjesztő szövegből származnak.

Internetes kiegészítő anyagok a nyelvtan tanításához

Bevezetés

Az INNET-projekt (Jung et al 2014) egy olyan internetes oldal, amely a közoktatás számára kíván elérhetővé tenni a nyelvi sokszínűségről, a nyelvi kisebbségekről és a veszélyeztetett nyelvekről szóló anyagokat. A projekt négy ország együttműködésében valósult meg: koordinátora a Kölni Egyetem (Németország), partnerintézményei pedig a Max Planck Intézet (Hollandia), az Adam Mickiewicz Egyetem (Lengyelország) és a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete (Magyarország). A honlap magyar változatának tartalmi kialakításában közreműködtek: Bakró-Nagy Marianne, Duray Zsuzsa, Oszkó Beatrix, Sipos Mária, Szeverényi Sándor, Várnai Zsuzsa, a Nyelvtudományi Intézet Finnugor és Nyelvtörténeti Osztályának munkatársai.

Az INNET-projekt célja

Az INNET-projekt, amelyen belül az alább ismertetendő *Nyelvek veszélyben* című honlap is létrejött, több, egymással szorosan összefüggő célt tűzött ki. Erősen leegyszerűsítve egyrészt a nyelvi dokumentációs munkálatok eredményeképpen világszerte megszorodó archívumok között igyekszik módszertani és nyelvtechnológiai értelemben véve kapcsolatot teremteni. Másrészt a tudomány és a nagyközönség közötti kapcsolatok létrehozására is törekszik, azaz az újságírók, a tanárok, a diákok és más érdeklődők számára is ismertté, hozzáférhetővé és használhatóvá kívánja tenni az archiválás révén felhalmozódott értékeket. Az INNET-projekt honlapján az alábbi küldetés fogalmazódik meg: „A globalizáció és a technikai fejlődés következtében a nyelvek és kultúrák nagy átalakuláson mennek át. Az elkövetkezendő évtizedekben számos nyelv fog kihalni, és ezekkel együtt eltűnik az a tudás, amelyet az adott nyelven lehetett közvetíteni a természetről, a kultúráról, az emberi találékonyságról, valamint eltűnik a folklór is. A terepmunkát végző nyelvészeket, akik kisebbségeket és veszélyeztetett nyelveket kutatnak, nem csodabogárnak kell tartanunk. Olyan tevékenységet kell látnunk munkájukban, amellyel azért törekednek dokumentálásra, valamint a nyelvek újjáélesztésére, hogy az eljövendő generációknak is meglegyen a lehetőségük hozzáérni ehhez a tudáshoz. Céljuk, hogy ők is megismerhessék, miként érzékelték az adott nyelvek beszélői a környező világot; illetve hogy miképpen

lehet e nyelveket felhasználni arra, hogy kövessük az agy kognitív folyamatait, és nem utolsósorban azért, hogy interkulturális és interlingvális kutatásokat lehessen folytatni. Az INNET-projekt egyik célja ezért tehát az, hogy bevezesse az oktatásba a nyelvi rendszerek sokszínűségének fogalmát, és hogy a fiatalok ebben is az emberiség kulturális örökségének egy részét lássák, amelyet érdemes fenntartani” (a szerző fordítása) (1).

A *Nyelvek veszélyben* című honlap

A *Nyelvek veszélyben* című honlapon (2) öt nyelven (angol, holland, lengyel, magyar és német nyelven) érhető el lényegében ugyanaz a tartalom, az egyes partnerek kisebb-nagyobb mértékben módosítottak a lengyel mintanyagokon az adott ország sajátosságainak a figyelembevételével. A projekt és a honlap célja végső soron az volt, hogy az említett fogalmakat a közoktatáson keresztül a közgondolkodásba is bevezesse. Az európai tananyagoknak jelenleg sem a nyelvi kisebbségek, sem pedig a nyelvi veszélyeztetettség fogalma nem képezi részét, és például magyar nyelven is csak esetlegesen találunk az érdeklődők ismeretterjesztő írásokat. Szükségesnek látszott tehát egy olyan honlap létrehozása, amelyen a tanárok különböző jellegű segédanyagokat találhatnak a törzsanyag kiegészítéséhez. Ez azt jelenti, hogy a középiskolás tananyagot ismertnek tekintettük a szövegek adaptálásakor.

A honlap felépítése

1. ábra
A honlap főbb részei

- Tananyagok*: egymással tartalmilag összefüggő, de külön-külön is felhasználható feladatsorok, amelyek a következő tantárgyakhoz készültek el: angol mint idegen nyelv, földrajz, kulturális tanulmányok, magyar nyelv, társadalomismeret.
- Tudástár*: 12 összefüggő szöveggént elkészített, közérthető stílusban megírt, képanyaggal gazdagon illusztrált és további linkekkel kiegészített ismeretterjesztő fejezet.
- Interaktív térkép*, amelyen egy-egy nyelv sematikus térképre kattintva érhető el. A rövid ismertető mellett fotóanyag, meghallgatható, illetve megtekinthető felvételek, valamint a nyelvtani sajátosságokat bemutató feladatsorok (megoldással) is segítik a nyelvi diverzitásról alkotott kép kialakítását.

d) *Mit tehet Ön?*: megvalósított példák és megvalósítható javaslatok arra, hogy mit tehet a hétköznapi ember azért, hogy a környezetében beszélt kisebbségi nyelv presztízsén pozitív irányban változtasson.

E négy fő rész közül az első kettő használható leginkább a tanórákon, az *Interaktív térkép* és a *Mit tehet Ön?* anyagai és feladatai inkább szakkörökön, fakultációkon tehetnek jó szolgálatot.

Tananyagok

A tananyagok hosszú előkészítés eredményeképpen jöttek létre. Elsőként áttekintésre volt szükségünk a célközönség, azaz a középiskolás diákok általános tudásáról, illetve arról, hogyan gondolkodnak a nyelvi kisebbségekről, a többség felelősségéről stb. Kérdőíveinket budapesti és vidéki gimnáziumokban, a 10–12. osztályos diákok körében osztottuk ki. Az eredmények összegzése maximálisan alátámasztotta a projekt célkitűzésének a helyességét. Bebizonyította például, hogy a diákok a nyelvi veszélyeztetettség fogalmát kifejezetten Európától távoli területekhez kötik, és csak ritkán utaltak például finnugor nyelvekre, noha azokkal kapcsolatban – természetesen a nyelvhasználati összefüggéseken kívül – a nyelvi veszélyeztetettség nálunk napjainkban aligha van lényegesebb információ.

Ezután készültek el az előzetes oktatási anyagok. Ezek műfaja igen vegyes volt: témavázlatok, problémakörök, konkrét feladatok feldolgozási javaslatokkal, valamint feladatok a háttér-információk megadásával. Ezt a sokféleséget elsősorban az indokolta, hogy nehezen lehetett megjósolni, hogy a tanárok milyen feladatokat látnának szívesen a honlap témáihoz, amelyek hagyományosan nem részei a tanárképzésnek. Az előkészítő szakaszt követte a tulajdonképpeni konzultáció a középiskolai tanárokkal. Két alkalommal hívtunk meg pedagógusokat, és ismertettük a projekt célját, illetve bemutattuk a feladatsorokat. Ezek a műhelyek igen hasznosak voltak, számos észrevétel, kritika és tanács fogalmazódott meg a tanárok és más oktatási szakemberek részéről. Kikristályosodott a tananyagok optimális műfaja is: egymással lazán összefüggő, külön-külön és együtt is felhasználható feladatok a cél megjelölésével, valamint a tanárnak szóló háttér-információk megadásával. Noha a felhasználás módja tetszőleges, elsősorban a kooperatív feldolgozási formákat láttuk e speciális témák esetében célravezetőnek. Többek között a „szóforgó”, a „háromlépcsős interjú”, a „diákkvartett” (Hanák 2007: 24–32) lehet alkalmas a feladatok többségének megoldására – frontális ismeretátadásra viszonylag ritkán van szükség. Határozottan számítnunk azonban a tanárra olyan feladatok esetében, ahol a cél éppen az empátia és az árnyalt gondolkodás kialakítása bizonyos sztereotípiákkal szemben, mivel ilyenkor a csoportmunkát megelőző érzelmi ráhangolás a tanár frontális munkáját nagyon is igényli (például Horváthné Zilahy 2004). A feladatokat úgy dolgoztuk ki, hogy szem előtt tartottuk a NAT-ban is kulcsfontosságúnak tartott kommunikációs, együttműködési és problémamegoldó kompetenciák fejlesztését (Vass 2009). Emellett a tanárok visszajelzései szerint sok feladat jól használható speciális szövegértési képességek fejlesztésére (például, ha ábrák vagy grafikonok értelmezése alapján kialakítandó vélemény a feladat), továbbá az érvelési technikák, a szövegalkotás vagy a kulturált vitázás gyakorlására (N. Császi 2009). Ezután következett a módosított tananyag tesztelése a középiskolákban, valamint a visszajelzések feldolgozása és a véglegesítés.

Noha a feladatsorok kialakításakor rendelkezésre álltak a lengyel mintaanyagok, a magyar változat semmiképpen sem fordításként képzelendő el, hanem adaptációként. Evidens, hogy egy magyar középiskolásnak nincs szüksége olyan mennyiségben a lengyelországi kisebbségek problémáival foglalkozó feladatokra, mint lengyel társainak. Azt, hogy ezeket a példákat pontosan mivel helyettesítettük a magyar anyagban, a következő, szemléletformálást célzó megfontolások határozták meg. Egyrészt a rendszerváltás utáni évtizedekben már nem számít tabutémának a határon túli magyar kisebbségek helyzete, ugyanakkor a magyarországi nyelvi kisebbségekről általában igen keveset hallunk és tudunk. Mivel a közgondolkodásban jellemzően az előbbi van jelen, feladatsorainkban az utóbbiak kapnak nagyobb hangsúlyt (az általános alapadatoktól kezdve egészen a többség felelősségének az átgondolásáig). Másrészt a roma/cigány kisebbségek témája egyáltalán nincs

jelen az eredeti honlap anyagaiban, nálunk több helyen is megjelenik. Célunk az volt, hogy a téma iskolai tárgyalása ne torkoljon közhelyes sztereotípiák ismételtetésébe vagy heccelődésbe, a diákoknak nem a mára kialakult feszültségek tárgyalása a feladatuk. Ebben a döntésben is támaszkodhattunk a tanár kollégák megfigyeléseire. Az angol mint idegen nyelv tantárgyhoz tartozó feladatsor például a cigányság mai szociális-gazdasági helyzetének okaira világít rá. Arra, hogy miképpen tűntek el azok a kismesterségek, vándoriparos szakmák, amelyek annak idején a cigányság egy részének megélhetést biztosítottak (például drótos, teknővájó, üstfoltozó, vályogvető). A társadalomismereti tantárgyakhoz (például etika) kapcsolódó feladatok egyrészt arra irányulnak, hogy a diákok maguk mondják ki: a roma/cigány kultúra sok területen részévé vált a magyar kultúrának (például a cigány/roma motívumokat vagy éneklési technikákat felhasználó popzenei együttesek – és ennek fogyasztói nagyrészt éppen a diákok/fiatalok). A kisebbségi oktatás lehetőségeire figyelmeztetnek a Kalyi Jag Roma Nemzetiségi Iskolával és a Gandhi Gimnáziummal kapcsolatos feladatok. A harmadik nagyobb téma, amely felválthatta a lengyel kisebbségi nyelvekről szóló példákat, az uráli népek mai nyelvi helyzete, földrajzi, történelmi okaival, illetve politikai vonatkozásaival, nyelvi érdekességeivel együtt. További különbség, hogy míg a lengyel nyelvű honlapon négy tantárgyhoz készültek oktatóanyagok (angol mint idegen nyelv, földrajz, társadalomismeret, valamint kulturális ismeretek), a magyar változatban ezek mellett a magyar nyelv tantárgyhoz is találhatók kiegészítő feladatok.

Mivel a *Tananyagok* címen megtalálható feladatsorok megoldással vagy a tanárok számára nyújtott bőséges háttér-információval vannak ellátva, ezek felhasználása egy gyakorló pedagógus részéről bizonyosan nem igényel további tudnivalókat.

Tudástár

A *Tudástár* fejezetei az alábbi témaköröket ölelik fel:

- Az emberi nyelv
- Hány nyelv van a világon?
- Hogyan hasonlítjuk össze és írjuk le a különböző nyelveket?
- A nyelv hangjai
- Szó – jelentés – szókincs
- Írás
- Kultúra és nyelv
- Többszínűség és nyelvi érintkezés
- Nemzetiségi hovatartozás és nyelv
- Nyelvi veszélyeztetettség
- Nyelvpolitika és nyelvtervezés
- Nyelvi dokumentáció

A *Tudástár* igen logikusan és következetesen építi fel mondanivalóját. Gondolatmenete lényegében így foglalható össze: a nyelv (általában véve) és a világ nyelveinek bemutatása után a nyelvek értékének (például nyelvekben kódolt tudás) és sokféleségének (fonetikai, lexikológiai és szintaktikai értelemben) a tárgyalása következik. Majd a nyelv kultúrahordozó szerepére világít rá egy fejezet. A következő három rész szociolingvisztikai vonatkozásokra tér rá: ezek közül a többszínűség kifejtése azért fontos, mert ennek léte teremt részben lehetőséget arra, hogy egy nyelv visszaszoruljon, majd pedig veszélyeztetetté váljék. Egy fejezet azt járja körül, hogy mit jelent mindez egy nép vagy népcsoport identitása szempontjából. Végül annak bemutatása következik, hogy a tudomány tapasztalatainak birtokában mit lehet tenni a nyelvek

megmaradásáért, illetve hogy a dokumentációs nyelvészet a maga eszközeivel miképpen tud megőrizni valamennyit a világ nyelvi sokszínűségéből.

A *Tudástár* adaptálásáról körülbelül ugyanaz mondható el, mint a tananyagokról. Mindemellett arra is törekedtünk, hogy a középiskolai törzsanyaghoz képest ne legyen felesleges ismétlés a *Tudástár* szövegeiben. Ezért azokat az ismereteket nem közöltük újra, amelyek a középiskolai tanulmányok során előfordulnak. Jó példa erre *A nyelv hangjai* című fejezet, amely nagyon sok érdekességgel tárgyja a diákok nyelvészeti horizontját, miközben nem válik unalmassá a már ismert fogalmak újbóli bevezetése. A *Tudástár* szövegeiről általánosságban elmondható, hogy tartalmuk több „nehézségi szintű” feldolgozást tesz lehetővé. Egyrészt használható az alapszöveg mint könnyű, érdekes, képekkel és ábrákkal illusztrált ismeretterjesztő olvasmány. Másrészt – hozzávéve a szövegbe beépített feladatokat – bizonyos mértékű elmélyülést is lehetővé tesz. Harmadrészt azok a linkek, amelyek a tudományos eredményekhez, a tudomány módszereihez, valóságos adatbázisokhoz és korpuszokhoz vezetnek el, ténylegesen a tudományos feldolgozásba engednek betekintést. (A honlapnak egyébként nem titkolt célja az, hogy felkeltse az érdeklődést a nyelvészet mint életpálya, illetve a szociolingvisztika, a dokumentációs nyelvészet iránt. Erről a törekvésről a honlap *Mit tehetsz te?* című része is árulkodik.)

A Tudástár alkalmazása a magyar nyelvi órán

Az alábbiakban arra olvashatók példák, hogy a *Tudástár* fejezetei, illetve ezek részletei hogyan építhetők be a magyar nyelvi órák anyagába. Jó néhány fejezet esetében (4., 5., 6.) már a cím alapján nyilvánvaló, hogy milyen anyagrészhez szolgálhatnak kiegészítésül. Elsőként egy, a törzsanyagban szereplő anyagrész példáján mutatjuk be, hogy milyen friss információkhoz juthatnak általa a diákok, illetve milyen módon tárgyja nyelvi és nyelvészeti horizontjukat a fejezet(rész)ek megismerése. A második példa rendhagyó: azt mutatja be, hogyan szolgálhatnak ezek a szövegek nyelvészeti vagy általános műveltségi kvízzjáték alapjául.

A nyelvrokonságról szóló anyagrész kiegészítése

Noha a finnugor vagy uráli nyelvrokonságot bemutató órák legfontosabb feladata az, hogy módszertani alapismereteket közvetítsenek a nyelvhasználatról, ezeket az anyagrészeket mindig kiegészítik az érintett népeket bemutató rövid szakaszok. Ezek azonban rendszerint régebbi finnugrisztikai alapművekre támaszkodnak, ezért az ott közvetített információk nem korszerűek. Elsősorban néprajzi vagy folklorisztikai vonatkozásaik vannak, ezért kissé skanzenszerű képet alakítanak ki a bemutatott népekről. Pedig különösen az Oroszország területén élő kisebb-nagyobb finnugor népek mai helyzete – nyelvföldrajzi, történelmi, politikai, szociolingvisztikai és kulturális vonatkozásaik miatt – nagyon is érdekes kérdésekhez vezet el. Természetesen a magyartanárok számára sok internetes forrás áll rendelkezésre az órákra készüléshez (például az ELTE Finnugor Tanszékének honlapján található tananyagok), olyan tömörségű szövegekből azonban nincs nagy kínálat, amely a diákok számára nyújt könnyen és gyorsan feldolgozható kiegészítést méghozzá úgy, hogy szélesebb kontextusba (a nyelvi diverzitás nyelvészeti és társadalmi értelemben, kisebbségi nyelvek helyzete stb.) helyezi a tanult anyagot.

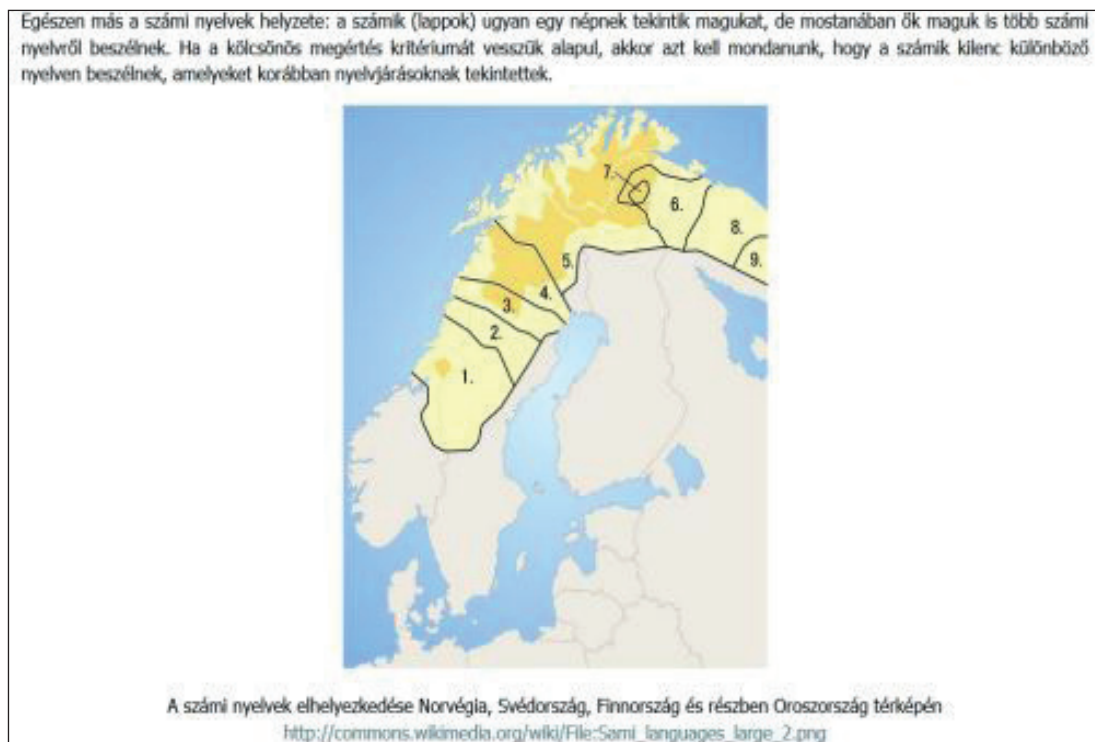
A rokon nyelveket beszélő népek zöme Oroszországban tízezres nagyságrendű nyelvi kisebbségként él. Gyakran merül fel a kérdés, milyen okai vannak a kis lélekszámnak és a széttagoaltságnak. A finnugor népek nyelvi helyzetéről egyebek között az alább felsorolt adalékok találhatók a *Tudástár*-ban, amelyekhez a következő tanári instrukciók vezethetnek el:

Hány rokon nyelve van a magyarnak?

Nézz utána a 2. fejezetben, hogy mi minden nehezíti a pontos szám megállapítását!

Az oroszországi uráli népek mindegyike veszélyeztetett, többnyire nyelvjárási tagoltságuk is erősen nehezíti a nyelv megtartását. A számi (lapp) nyelv helyzete kissé eltér, mivel Oroszországon kívül még három másik ország területén beszélik. Dialektusairól, amelyek a földrajzi sajátságok (azaz a hegyek által erősen tagolt terület) következtében alakultak ki, minden bizonnyal tanultak a tanárok is magyar szakosként. Ezeket a változatokat régen nyelvjárásként emlegették, ma már egyre inkább külön nyelveknek tekintik őket. A számiról szóló rövid rész – amelyet térkép is illusztrál – olyan fejezetrészben található, amely azt tudatosítja az olvasóban, hogy milyen sokféle szempont érvényesülhet akkor, amikor nyelvek, illetve nyelvjárások között kell meghúzni a határt. (A példaanyagban szerepel még a hindi és az urdu esete, ahol vallási-kulturális ellentétekkel és írásrendszerbeli különbségekkel kell számolni, valamint a Lengyelországban található sziléziai változat problémája.)

2. ábra

Számi: nyelv vagy nyelvjárások (2. fejezet)

A nyenyecек kis népként viszonylag egységes nyelvet nagy területen beszélnek.

Nézz utána a 2. fejezetben, hogy ennek milyen okai vannak!

A nyelvek elterjedtsége a világban erősen különböző, és ennek történelmi, nyelvföldrajzi, gazdasági stb. okai is lehetnek. Az életforma és a nyelv beszélőinek száma közti összefüggésre kiváló példa a nyenyec nyelv. A földrajzi vonatkozások részletesebb kifejtése a földrajz tantárgyhoz készült feladatsorban található. Itt olvashatunk arról, hogy milyen okai vannak a hanti és a nyenyec közti óriási különbségnek. Míg a nyenyec 30 000-es beszélői számmal viszonylag egységes nyelvnek tekinthető, addig a hanti nyelv jóval kisebb beszélői számmal nyelvjárásilag erősen tagolt: gyakorlatilag annyi változata volt, ahány nagyobb folyó mentén beszélték.

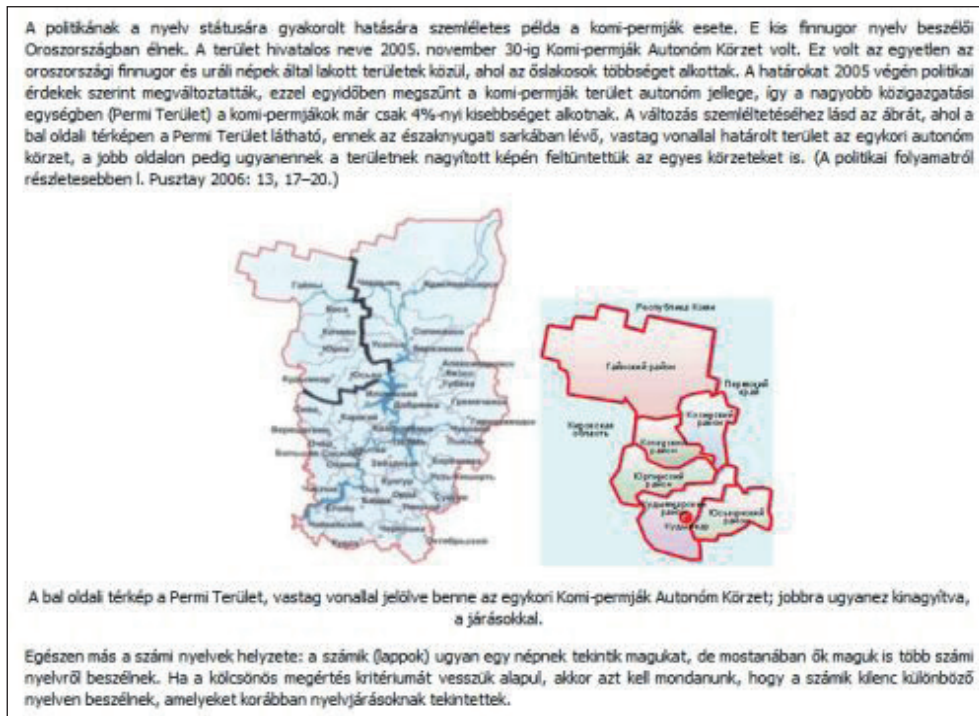
3. ábra

Nyenyeczek: terület, életforma, a beszélők száma (2. fejezet)

Nézz utána a 2. fejezetben, hogy a természeti és a gazdasági tényezőkhöz kívül milyen okai vannak még a finnugor népek kicsiny lélekszámának!

A komi-permjákok történetén keresztül mutasd be, hogy a szovjet és az orosz nyelvpolitikának milyen következményei lehetnek!

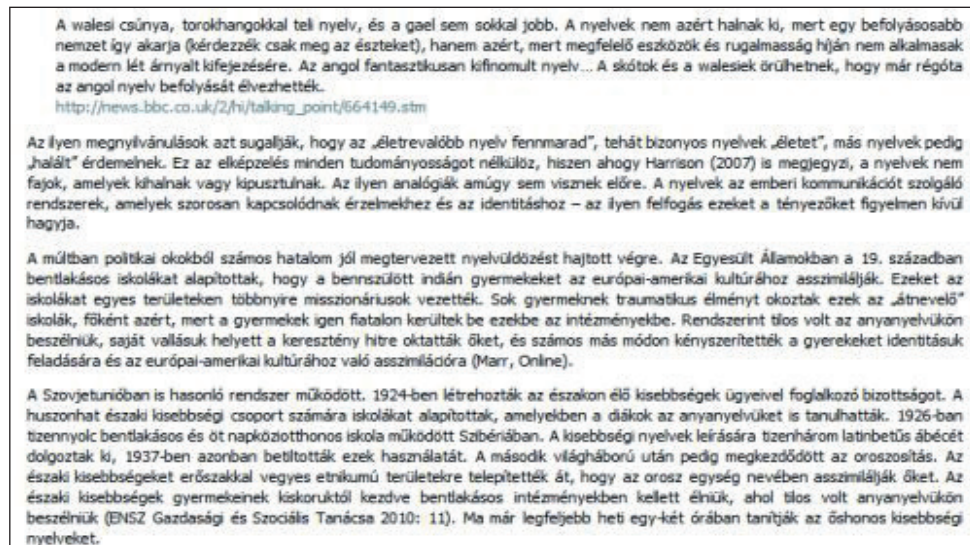
Ugyancsak itt olvashatók a komi-permják nyelvről a közelmúlt történései. Amint ismert, a szovjet nyelvpolitikának fontos szempontja volt már a Komi-permják Autonóm Körzet határainak kialakításakor is, hogy a komi-permjákokat elválassza a komik területétől, ami által kisebb, közigazgatásilag érdekeiket nehezebben érvényesítő népcsoportok jöttek létre. A komik és a komi-permjákok kapcsolattartását még úthálózat sem támogatta. 2005-ben olyan adminisztratív intézkedések következtek, amelyek tovább gyengítették a komi-permjákokat. Így távlatok hiányában gyorsult az asszimiláció, azaz például érdekesebbnek tűnt a gyerekeknek az orosz nyelvet megtanítani a komi-permják helyett.

4. ábra
A komi-permjákok területe (2. fejezet)

Milyen szerepe volt az oktatásnak abban, hogy a Szovjetunió kis népei feladták/feladják nyelvüket? Van-e példa hasonló intézkedésekre a világ más tájain?

A szovjet időszak asszimilációs nyelvpolitikája az oktatásban is megnyilvánult, erről is lehet olvasni az újabb finnugrisztikai szakirodalomban. Ezt a tényt az oroszországi kis népek mai helyzetének tárgyalásakor lehetetlen említés nélkül hagyni. Ugyanakkor a történelemben máskor és másutt is voltak ilyen törekvések, vagyis ismét fontos fogalommal ismerkedhetnek meg a tanulók a finnugor nyelvek ürügyén: az ún. nyelvüldözéssel.

5. ábra
A szovjet nyelvpolitikáról (10. fejezet)

A 9. fejezet táblázatának adatai alapján mutasd be, hogyan vesz ki egy nyelv! Van-e köze ezeknek az adatoknak a egyes házasságokhoz?

Ami az uráli nyelvek beszélőinek tragikus csökkenéséhez vezet, az a generációk közti nyelvtadás visszaszorulása. Ez a nyelvi veszélyeztetettség egyik legfontosabb összetevője. Egyetlen bekezdésnyi szöveg igen tömören írja le azt, ami a nganaszannal történik ezekben az években, és a diákok a világ számos nyelvére vonatkoztatható szociolingvisztikai alapfogalommal is megismerkednek.

Példaként tekintsük át a szibériai nganaszant. A magukat nganaszannak vallók nyelvismerete az 1990-es évek közepén az alábbiak szerinti oszlott meg életkor szerint (1. paraméter):

Kor	anyanyelvi szinten ismeri	egyáltalán nem ismeri
+70	100%	-
60-69	100%	-
50-59	95,6%	-
40-49	88,2%	1,5%
30-39	78,3%	0,9%
20-29	39,2%	8,2%
10-19	7,6%	33%
0-10	5,2%	71,8%

(Krivonogov 2001 alapján)

A táblázat jól érzékelteti, hogy jelentős a különbség a nganaszan nyelv ismeretét illetően a legidősebb és a legfiatalabb generációk között. Ezért a nganaszant súlyosan veszélyeztetett nyelvnek tarthatjuk e paraméter szerint. E helyzet kialakulásában jelentős szerepet játszik az, hogy az előző évtizedekben megnőtt a vegyesházasságok száma, így a nganaszant első nyelvként elsajátított aránya jelentősen csökkent. Míg az 1971 és 1975 között született gyermekek 75%-ának nganaszan volt mind a két szülője, addig az 1986 és 1990 között született gyermekek esetében ez az arány már csak 30% (2. paraméter). A vegyesházasságok révén az otthoni nyelvhasználatból is kiszorult a nganaszan. Sőt a mindennapi életben (a 3. paraméter b-j pontja) is korlátozott vagy egyáltalán nem lehetséges a nyelv használata.

6. ábra
Nyelvvesztés a nganaszanoknál (9. fejezet)

Nézz utána a 11. fejezetben, hogy milyen próbálkozások lehetnek egy nyelv kihalásának a megakadályozására!

Az is igen érdekes a veszélyeztetett nyelvek esetében, hogy milyen lehetőségek vannak a nyelvmegtartás ösztönzésére. Ismertebbek azok a próbálkozások, amelyek a tudomány felől érkeznek: ha dokumentációs igénnyel gyűjtik a nyelvet, illetve központilag, „felülről” szervezett iskolákat alapítanak a gyerekek nyelvelsajátításának megoldására. Jóval ritkábban olvashatunk a kis népektől vagy etnikai csoportoktól kiinduló kezdeményezésekről. A 11. fejezetben ilyen iskolákról, illetve képzésekről esik szó.

Intézetek vagy egyének által szervezett oktatás, nyári nyelviskolák stb.

2003-ban nyílt meg Hanti-Manszjszkban a Liling Szojum Oktatási Központ. Megalapítására akkor merült fel igény, amikor az 1990-es évek végén a városban élő manysi értelmiségiek szembesültek a ténnyel, hogy a hanti-manszjszki iskolában nincs lehetőség hanti, manysi nyelv tanulására, sőt, az általános iskolás diákok az őshonos népek kultúrájának legalapvetőbb jellemzőivel sincsenek tisztában. A Liling Szojum (manysi: 'élő patak') Központ programjában kezdetektől helyet kapott a manysi nyelv. A Központ kiemelt hangsúlyt fektet a minél alacsonyabb életkorban megkezdett nyelvi és kulturális szocializációra, a növendékek közé az utóbbi években már négy-öt éves gyerekeket is felvesznek. Jelenleg két csoportban is tanítanak manysi nyelvet: óvodás korú gyerekeknek, hetente két alkalommal, 10–15 fős csoportban, illetve kisiskolásoknak, hetente egy alkalommal, 5 fős csoportban.

A Központ hanti-manszjszki működését kiegészíti a Many Uszkve (manysi: 'kis városka') elnevezésű nyári tábor munkája. Ezt az etnikakulturális tábort Hanti-Manszjszkban élő manysi értelmiségiek és még hagyományos életmódot folytató manysi települések lakói közösen szervezik, az Ural közelében fekvő Jaszunt faluban, kifejezetten városi gyerekek számára. A táborban, ha rövid időre is, a gyerekek megismerhetik a hagyományos manysi családmodellt, a gyerekek autentikus környezetben sajátítják el a témával kapcsolatos ismereteket, idős, manysi anyanyelvű emberektől.

Míg az állami oktatási intézményekben jellemzően tudományos fokozattal rendelkező oktatók tanítják a nyelvet, addig a Liling Szojum Központban felsőfokú, de többnyire nem szakirányú végzettséggel rendelkező oktatók tanítanak. A Központ növendékeinek száma folyamatosan nő, a kurzusok iránt akkora az érdeklődés, hogy a csoportok létszámának csak a Központnak otthont adó ingatlan befogadóképessége szab csak határt. (Részletesen Horváth 2012, <http://www.nytd.hu/allanyelvdok13/proceedings13/ANYD7-Horvath-Csilla.pdf>)

A továbbiak azt illusztrálják, hogy milyen módszerekkel lehet egy nyelv jelenlétét támogatni a nyelvhasználat különböző területein:

- egy nyelv jelenlétére a „személyes nyelvi tájképben” jó példa az autó hátuljára helyezett jel, amely arra figyelmeztet, hogy a kocsi benn van a városban. A tábla vőro nyelvű (déli észak nyelv). A tábla azt mutatja, hogy a tábla tulajdonosa fontosnak tartja a vőro nyelv használatát.

7. ábra
Revitalizáló oktatás és táborok a manysiknál (11. fejezet)

Foglald össze a 7. fejezetből a hanti hősénekek alapján, hogy milyen összefüggések lehetnek nyelv, kultúra, műfaj és stílus között!

A *Tudástárban* nem csupán a nyelvi veszélyeztetettség kapcsán fordulnak elő finnugor példák. Reguly Antalt művelődéstörténeti jelentőségénél fogva gyakorta megemlítik a nyelvrokon népekről szóló tankönyvrészletek. Abban, hogy Reguly Antalé ne csak egy név legyen a sok előforduló közül, része lehet a nyelv, a kultúra és a műfajok kapcsolatát tárgyaló 7. fejezetben a hanti (osztják) hősénekekről szóló részletnek is. A fejezet második része a találós kérdés műfajának virágkora, majd pedig visszaszorulása kapcsán azt járja körül, hogy milyen módon feltételezik kölcsönösen egymást a társadalmi viszonyok, a műfajok és a nyelv. Ezután az európai kultúrát érintő példa után következnek a hősénekek. A műfaj jellegzetes társadalmi és természeti feltételek között jött létre, és a műfaji jellegzetességekből következően új formai megoldások is kialakultak. Mivel ezeket a szövegeket éppen sajátos stílári megoldásaik miatt nehéz még magyarra fordítva is befogadni – erről is szól a bevezető szöveg –, a kultúra és a nyelv összefüggéseinek tárgyalását egy feladat zárja le (a fejezetekbe ágyazott feladatokat kék mező jelzi). A feladat egy nagyobb témakörhöz kapcsolva ismerteti meg a diákokkal Reguly gyűjtésének eredményeit, és bemutat egy tipikus szibériai műfajt. Amennyiben van idő kitekinteni a finnugor népek alig ismert, de nagyon gazdag kultúrájára, ehhez a 7. fejezet tartalmaz könnyen feldolgozható anyagot.

Reguly Antal híres szibériai utazása során, 1844 őszén egy idős hanti férfitől feljegyzett 12 hosszú hőséneket. Nyiklov Maxim, az adatkozó minden valószínűség szerint még az 1770-es években szülehetett, tehát Reguly dokumentáló tevékenysége révén két és fél évszázadra tekinthetünk vissza a lényegében írásbeliség nélküli hanti nyelv és kultúra történetében.

Ezek a hősénekek egyenként általában több mint ezer sorosak, a leghosszabb csaknem két és félezer sor, vagyis ennek az összerjedelemnek az előadása (és lejegyzése is) figyelemre méltó teljesítmény. A folklorisztika igen sokat tud arról, miképpen lehetséges ilyen szövegmenyiség előadása, azaz milyen technikák segítik az énekmondókat.

E technikák különböző nyelvi szintekhez tartoznak a hanti hősénekek esetében is. A rokon értelmű képzők segítségével létrehozott töismétlések, a különböző nyelvtani szerepekben is alkalmazható szókapcsolatok, ismétlődő metaforák és hasonlatok magától értetődően segítik a szövegek generálását. Az ugyanolyan nyelvtani megformálású, egymástól csak néhány szóban különböző sorpárok (amelyek lehetnek rokonértelműek, ellentétes jelentésűek, összefoglaló szerepűek stb.), az úgynevezett paralel sorok egy következő szinten, a verssorokén segítik a szövegmondást. Emellett az egyes verssorok általában egy-egy (gazdagon) bővített mondatrész köré szerveződnek, és igazodnak a hantira jellemző szigorú, S–O–V (alany–tárgy–állítmány) szórendhez, vagyis ez a mondattani felépítés jó néhány sor egymásutánosságát határozza meg – vagyis a műfaj hanti változata ezer szállal kötődik a hanti nyelv jellemzőihez. A fentiekből természetesen az is következik, hogy a hosszú epikus műfajok, így a hősénekek sem hangozhatnak hangozhattak el kétszer pontosan ugyanabban a formában.

A hősénekek témája többféle lehet: szólhatnak valamely mítikusős vagy hős kultúrhéroszi cselekedeteiről (pl. élelemszerzés a hős népe számára), a meggyilkolt apáról a fiúra szálló bosszú végrehajtása, (idegen feleség miatt kirobbanó) háború külső ellenséggel, asszonyserző hadjáratok részletes históriája stb. Ez a műfaj óriási jelentőségű volt azokon a területeken, ahol a kicsi népsűrűség és a zord életkörülmények miatt a kapcsolattartásra és a szórakozásra kevés lehetőség volt. Írásbeliség nem lévén, efféle folklórműfajok látták el a mitológiai tartalmak továbbhagyományozásának, a közösségi múlt megőrzésének, etikai-társadalmi szabályok generációk közötti átadásának feladatát is. A hősénekek és más terjedelmes epikus műfajok virágkora már régen lejárt, hiszen hosszú ideje nem tölt be a múltbellekhez hasonló funkciókat, és a szabadidő eltöltésének, valamint a hagyományok ápolásának egészen más változatai alakultak ki.

E szövegek ugyan nehezen fordíthatók más nyelvre, de mivel a hanti – agglutináló nyelv lévén – sok tekintetben hasonlít a magyarra, ezért az eredeti szövegek számos jellemzője bemutatható a magyar fordításokon keresztül.

Keress példákat az alábbi idézetben a fent felsorolt, a szöveg megjegyzését segítő eszközökre!
(A részlet az idő múlását hivatott érzékelteni: a főhős erősített favarában várakozik a tél folyamán. Az időjárási események úgy jelennek meg, mint amelyeket Num-Tórem isten, azaz a felső égben lakó férfi atyánk személyesen idéz elő. Amikor az idő zordra fordul, akkor az emberek a házakban kényszerültek maradni. Amikor enyhült, és nem volt nagy a hó, a kicsi gyerekek is kimehettek. Áradáskor a zajló folyó olyan hangot ad, mint a bőmbőlő medve, az olvadó hótól pedig olyan foltos az erdő, mint a tarka kutya bőre. Az utolsó sorpár szerint a várakozás vége felé az idő ismét hidegebbre fordul egy kössé.)

Sokáig tartó várását várom,
rövid ideig tartó várását várom.
Aztán a havas hosszú tél im a közepére jutott,
majd a dara-jeges hosszú tél im a közepére jutott,
a jeles fejedelmhősnek híre sincs,
a jeles fejedelmhősnek nyoma sincs.
[Num-Tórem atyánk] fagyos torkú torkos szelét im előhossa,
hideg orrú orros szelét pengeti,
a nyusztos-nép-embere-nyusztprémében bővelkedő sok fejedelmhősünk
leányos házu sok embere,
leányos háza belsejébe odaragad,
fiás házu sok fejedelmhőse
fia háza belsejébe tapad.
A jeges hosszú telet ilyen fogyasztjuk.
A felső égben lakó férfi atyánk
meleg torkú torkos szelet támaszt im,
csöndes torkú torkos szelet támaszt im,
a tavaszodó kedves időt ilyen megnyitja,
a kis embernek járni való vigasságos napot im megalkotja,
a kis nőnek járni való vigasságos időt im megnyitja.
Olvadó hó végére jutunk im,
olvadó jég végére jutunk im.
A délvidéki ember szögelete felől
meleg torkú torkos kis szél kis fúvását támasztja.
A valamerre levő áradásos vize omló sok kis folyó torkolata
a széles Szoszva vize felé
kölykét féltő réti öreg morgó hangjával liheg,
a valamerre levő jégburk fölötti vize omló sok patak
a széles Szoszva vize felé

8–9. ábra

Kultúra, műfaj és nyelv összefüggései Reguly hőséneke alapján (7. fejezet)

Általános ismeretek a nyelvről és a nyelvekről – kvíz formájában

A *Tudástár* első és második fejezete számos olyan információt és érdekességet tartalmaz, amelyek a kommunikációval, a nyelv általános tulajdonságaival foglalkozó, illetve a világ nyelveiről alapismereteket közvetítő anyagrészekhez kapcsolhatók. Ezeknek csak egy lehetséges felhasználása az, ha a diákoknak feleletválasztó vagy tippelő kérdéssort kell készíteniük. (Ezek további felhasználása változatos lehet: órai feldolgozás, iskolaújság, vetélkedő.) Az alábbi kérdések és válaszok csak példaként állnak itt, hiszen még kérdések formájában is számtalan módon fel lehet használni a fejezetek anyagát. Segítségükkel egyrészt ellenőrizhető a törzsanyagból a nyelv mint jelrendszer témakör pontos megértése, másrészt az általános műveltség bővítésében is felhasználható.

Igaz vagy hamis?

Ferdinand de Saussure fogalmazta meg a 19. században a beszéd és a nyelv közti különbség mibenlétét.

Igaz: a nyelv a beszélők tudatában lévő jel- és absztrakt szabályrendszer, a beszéd az egyedi beszélő tényleges produkciója.

A közlekedési táblák rendszere alig különbözik az emberi nyelvtől: a jelek abban is alkotóelemekből épülnek fel (például alak, szín, szegély).

Hamis: az alapvető különbség a jelek kombinálhatóságában van, azaz a közlekedési táblákból nem hozhatunk létre végtelen számú közlést.

A siketek jelnyelvében a jelek ikonikus jelek, tehát a jelölt és a jel közötti hasonlóságon alapulnak, ezért egyforma a siketek jelnyelve a világ minden táján.

Hamis: a siketek jelnyelve nem ikonikus jelekből áll, és nemcsak a világban különböznek jelentősen a jelnyelvek, hanem még Magyarországon belül is vannak változatai.

Az állatok nyelve meglepően árnyalt, gondoljunk csak a méhek táncára vagy a delfinek kommunikációjára, vagyis az emberi nyelvek alapvetően nem különböznek az állati kommunikációtól.

Hamis: jelenlegi tudásunk szerint bármennyire árnyalt állati kommunikációk léteznek, csak az emberi nyelv segítségével lehet elvont, időben és térben távoli dolgokról is kommunikálni.

A régészeti leletek alapján tudjuk, hogy az emberi nyelv 15-20 000 éve alakult ki.

Hamis: a Homo sapiens életformájából arra lehet következtetni, hogy az emberi nyelv jóval régebben alakult ki, de a régészeti leletek ebben keveset segítenek, mert a garat és a száj lágy részei nem maradnak fenn.

A nyelv kialakulása összefüggésben van a két lábon járással.

Igaz: többek között az L alakú garatüreg teszi alkalmassá az embert a beszédre, az pedig a két lábon járás következtében jöhetett létre.

Megközelítőleg sem tudjuk, hány nyelvet beszélnek a világon, mivel sok esetben nehéz elkülöníteni a nyelvet és a nyelvjárásokat, illetve vannak még ismeretlen területek felderítetlen nyelvekkel is.

Hamis: kb. 7 000 nyelvet ismerünk.

A világon pontosan 7 106 nyelvet beszélnek.

Hamis: ez az *Ethnologue* adata, e honlapon az ismert nyelvek száma 7 106 (3).

Európában 25-30 nyelvet beszélnek.

Hamis: ennél jóval többet, kb. 240-et.

Afrikában beszélik a világ nyelveinek majdnem harmadát.

Igaz: ismereteink szerint Afrikában több mint 2000 nyelvet beszélnek.

A nyelvek beszélőinek száma arányos annak a területnek a nagyságával, ahol a nyelv elterjedt (például Kína).

Hamis: egy nyelv beszélőinek száma elsősorban nem a terület nagyságával van összefüggésben, sokkal inkább történelmi, politikai, éghajlati, gazdasági, nyelvöldrajzi tényezőkkel.

Az eszperantó nyelvet egy orvos teremtette meg több mint száz évvel ezelőtt, elsősorban politikai, illetve pacifista megfontolásokból.

Igaz: Zamenhof politikailag semleges kommunikációs eszközt kívánt létrehozni, amely a világbékét is előmozdíthatja.

Összegzés

Az INNET-projekt honlapján található anyagok felhasználása a tanár kreativitásán alapul: az oktatásban megjelenhetnek a frontális előadástól kezdve a csoportmunkán át az otthoni gyűjtőmunkáig sokféle formában. Segítségével a törzsanyag számos részletét ki lehet egészíteni, valamint sokféle tantárgy oktatásában megjelenhet (a bevezetőben felsoroltakon kívül osztályfőnöki, történelem- vagy etikaórákon is). Magától értetődő, hogy a honlap lengyel, holland, német és angol tartalmi ezeknek a nyelveknek az oktatásában is szerepet játszhatnak. (Megjegyzendő, hogy teljes egészében csak három nyelven érhető el a honlap: magyarul, angolul és lengyelül, amelyek közül a két utolsó tartalmilag gyakorlatilag azonos.) Természetesen a honlap szakkörök és fakultációk számára is hasznos lehet. Az iskolai életben gyakran kerül sor szakmai napokra, illetve a nyelvek európai napja, a magyar nyelv napja, a magyar tudomány ünnepe, a magyar kultúra napja, a rokon népek napja stb. megünneplésére, ezeken az alkalmakon jó szolgálatot tehetnek a honlapon megjelenő tartalmak. Azok az osztálykirándulások és nyári tematikus táborok, amelyek során a diákok nyelvet vagy nyelvjárást gyűjtenek, hasznát vehetik a nyelvi dokumentáció alapjait bemutató fejezetnek, és nem utolsósorban annak a szemléletnek, amely tisztában van a nyelvek értékével, látja az identitásban betöltött és kultúrahordozó szerepüket. A honlapon található tartalmak végső soron ahhoz járulhatnak tehát hozzá, hogy a diákság körében kialakuljon egyfajta nyitottság és felelősségtudat, amelynek a többség gondolkodásában jelen kell lennie a nyelvi kisebbségek irányában.

Irodalom

- N. Császi Ildikó 2009. *Szövegértést fejlesztő gyakorlatok az anyanyelvi kommunikáció kulcskompetencia fejlesztéséhez.* Anyanyelv-pedagógia 3. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=197> (2014. október 29.)
- Hanák Zsuzsanna (szerk.) 2007. *A kooperatív módszertan elmélete és gyakorlati alapjai.* http://www.hefop.ektf.hu/anyagok/kooperativ_modszertan.htm (2014. október 29.)
- Horváthné Zilahy Ágnes 2004. *Hatékony tanulás.* <http://epa.oszk.hu/00000/00035/00087/2004-12-ta-Horvathne-Hatekony.html> (2014. október 29.)
- Jung, Dagmar – Klessa, Katarzyna – Duray, Zsuzsa – Oszkó, Beatrix – Sipos, Mária – Szeverényi, Sándor – Várnai, Zsuzsa – Trilsbeek, Paul – Váradi, Tamás 2014. *Languagesindanger.eu – including multimedia language resources to disseminate knowledge and create educational material on less-resourced languages.* <http://lrec2014.lrec-conf.org/en/> (2014. október 29.)
- Vass Vilmos 2009. *A kompetencia fogalmának értelmezése.* <http://www.ofi.hu/tudastar/hazai-fejlesztesi/kompetencia-fogalmanak> (2014. október 29.)

(1) <http://www.innet-project.eu/about>

(2) <http://hu.languagesindanger.eu/>

(3) <http://www.ethnologue.com/>

Sipos, Mária

Interesting facts about language and languages on the INNET project website

Supplementary online materials for teaching grammar

This study presents a website that helps introduce the notions of *linguistic vulnerability*, *linguistic minority*, and *linguistic diversity* into public education and public opinion. On the website of the Polish-Hungarian-Dutch-German project, visitors can find, inter alia, twelve popular scientific chapters, learning materials (exercises with key) prepared for five subjects, information and photos on an interactive map. The materials on the website are applicable in class work and also for individual orientation, and there are possibilities for further applications as well (e.g. additional classes, study groups, professional days, class trips etc.). The study shows an example of compiling a quiz game the items of which when are collected from the first two popular scientific texts.

Kulcsszók: nyelvi veszélyeztetettség, nyelvi kisebbség, nyelvi sokszínűség, tartalomszolgáltatás, szemléletformálás

Keywords: linguistic vulnerability, linguistic minority, linguistic diversity, content service, awareness raising

Az írás szerzőjéről

Sipos Mária

MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, Magyarország

sipos.maria[kukac]nytud.mta.hu